

Позиція та виступ Джорджа Буша-старшого у Києві 1 серпня 1991 року щодо України та Союзу РСР

Віктор БЕДЬ

Науково-дослідний інститут стратегічних та політико-правових досліджень Карпатського університету імені Августина Волошина

Політико-правовий аналіз-есе.
м. Ужгород, 1 серпня 2025 року.

Анотація

Стаття присвячена політико-правовому аналізу промови, яку Президент США Джордж Буш-старший виголосив у Верховній Раді УРСР 1 серпня 1991 р.; у публіцистиці вона відома як «Chicken Kiev». Метою дослідження є з'ясувати політичний контекст літа 1991 р., відтворити зміст промови та оцінити її сприйняття й історичні наслідки з позицій сучасного розуміння. Автор спирається на офіційні стенограми, наукові публікації та власні спостереження як народного депутата України першого скликання. Проаналізовано внутрішні конфлікти у комуністично-радянському керівництві, становище Української РСР, боротьбу за суверенітет у республіках Прибалтики та на Кавказі, а також позицію США, яка полягала у підтримці реформ Михайла Горбачова. Показано, що виступ відображав обережну стратегію Вашингтона щодо збереження стабільності у СРСР; водночас його критикували українські національно-демократичні сили й частина американського істеблішменту. У висновках підкреслюється, що серпневий комуністичний путч 1991 р. в Москві та подальші революційно-демократичні дії самих союзних республік, а не слова Джорджа Буша-старшого, стали визначальними для розпаду СРСР.

Вступ

1 серпня 1991 р. Верховна Рада УРСР, де переважала комуністична більшість (комуністи отримали 331 із 450 мандатів, а опозиційний Народний рух України та Народна Рада близько 125), приймала вперше в історії чинного Президента США — Джорджа Г. Буша. Україна тоді перебувала у складі Радянського Союзу; від 1922 р. її політичні та економічні рішення контролювалися союзним центром у Москві. Буш-старший виступив перед депутатами з промовою, яку згодом журналісти прозвали «Chicken Kiev». Виступ, що закликав до підтримки реформ Михайла Горбачова, схвально сприйняла комуністична більшість парламенту, проте його різко критикували національно-демократичні сили України та частина західних ЗМІ.

Політичний контекст літа 1991 року

Боротьба за владу в Союзі РСР

У середині 1991 р. СРСР переживав глибоку політичну кризу. Генеральний секретар КПРС (з березня 1985 р.), голова Верховної Ради СРСР (травень 1989 — березень 1990 рр.) та Президент СРСР (з березня 1990 р.) Михайло Горбачов намагався реформувати Союз, поєднуючи

перебудову, гласність і демократизацію з провідною роллю КПРС. 23 квітня 1991 р. на зустрічі в Ново-Огарьово він і керівники дев'яти союзних республік узгодили проект нового Союзного договору («угода 9 плюс 1»). Проект передбачав створення «Союзу суверенних республік»: республіки отримували контроль над природними ресурсами та пріоритет своєї законодавчої бази, тоді як питання оборони, зовнішньої політики, валютної системи й стратегічної інфраструктури залишалися у віданні союзного центру; президента Союзу планувалося обирати всенародно. Підписання договору було призначено на 20 серпня 1991 р., але реалізації завадили події серпня.

За владу між тим змагалися різні групи. Реформи Горбачова підтримували прихильники лібералізації в керівництві КПРС; консервативне крило партії, частина військового та силового апарату побоювалися послаблення центру; радикальна демократична опозиція на чолі з Борисом Єльциним, головою Верховної Ради Російської РФСР, домогалася ширшого суверенітету для Росії. 12 червня 1990 р. ІЗ'їзд народних депутатів РФСР ухвалив Декларацію про державний суверенітет Росії [1], яка проголошувала верховенство російських законів та окреслила курс на демократичний державний устрій. Це рішення посилювало напруження між Москвою та союзними республіками й похитнуло моноліт союзного центру.

Положення України

Українська РСР була однією з ключових союзних республік СРСР. 16 липня 1990 р. Верховна Рада УРСР ухвалила «Декларацію про державний суверенітет України» [2], яка проголошувала верховенство українських законів, право на власні збройні сили, створення Національного банку та бажання у майбутньому здобути нейтральний без'ядерний статус.

Попри появу суверенітетних декларацій, на Всесоюзному референдумі про збереження оновленого Союзу 17 березня 1991 р., в Українській РСР відбувся консультативний опитувальний референдум; за офіційними даними, понад 70,2 % українських виборців підтримали ідею нового Союзу суверенних республік [3].

Березневі вибори 1990 р. в Українській РСР забезпечили Комуністичній партії більшість: вона отримала 331 із 450 місць у Верховній Раді, тоді як опозиційний Народний Рух України та фракція «Народна Рада» — близько 125 мандатів [4]. Головою Верховної Ради на початку 1990 р. був Володимир Івашко (4 червня — 9 липня 1990 р.), який невдовзі склав повноваження та перейшов до Москви на посаду заступника генерального секретаря ЦК КПРС.

23 липня 1990 р. спікером парламенту обрали Леоніда Кравчука, члена Політбюро КПУ, який після скасування монополії КПУ на владу 24 жовтня 1990 р. став фактичним головою республіки. Він заявляв, що Україна має бути «суверенною, повноцінною державою», але в рамках оновленого Союзу — це відповідало політичній лінії КПРС і КПУ. Правляча комуністична більшість не вела мову про повну незалежність; питання самостійності залишалося головним гаслом опозиції.

Незалежницькі рухи та силові дії Московського комуністично-радянського центру

Із кінця 1990 р. незалежницькі рухи в Прибалтиці (Литовській, Латвійській та Естонській РСР) і на Кавказі (Грузинській, Азербайджанській та Вірменській РСР) вимагали виходу із Союзу РСР.

Литовська РСР проголосила відновлення незалежності 11 березня 1990 р., Латвійська — 4 травня 1990 р., а Естонська — 20 серпня 1991 р. **Реакцією союзного центру стали силові операції:**

- **Вільнюс, Литовська РСР, 13 січня 1991 р.** — радянські війська та спецпідрозділи штурмували

телевізійну вежу й будівлю радіо й телебачення, намагаючись змусити Литву скасувати Акт відновлення незалежності від 11 березня 1990 р. Внаслідок штурму загинули 13 мирних мешканців, десятки були поранені[5] ;

- **Тбілісі, Грузинська РСР, 9 квітня 1989 р.** — внутрішні війська СРСР жорстоко розігнали мирну демонстрацію під гаслами незалежності Грузії; за офіційними даними загинуло не менше 20 осіб, сотні дістали поранення або були отруєні газом. Ці події надалі прискорили розвиток руху за вихід Грузії зі складу СРСР [6];

- **Баку, Азербайджанська РСР, 19–20 січня 1990 р.** — радянські війська увійшли до столиці Азербайджанської РСР для придушення азербайджанського руху за національну свободу; згідно з офіційними оцінками, загинуло 147 цивільних, понад 800 отримали поранення [7].

Ці насильницькі акції засвідчили готовність союзного центру застосовувати військову та репресивну силу проти республік, що прагнули суверенітету, і лише сприяли радикалізації національних рухів.

Політика США та оцінки розвідки

Тодішня адміністрація президента США Джорджа Буша-старшого дотримувалася політики невтручання у внутрішні справи СРСР і загалом підтримувала реформаторські зусилля Михайла Горбачова. Під час візиту до Москви наприкінці липня 1991 р. Буш запевнив радянського лідера, що США прагнуть стабільних і мирних змін, і попередив його, що в Києві не закликатиме до негайної незалежності України.

Він уважав, що для збереження миру потрібні «політично сильний Горбачов і дієвий союзний центр»; надмірні поступки республікам могли, на його думку, спровокувати консервативний заколот. Такий підхід відображала і його кийвська промова, в якій він підкреслював підтримку реформ і застерігав від «самогубного націоналізму».

Аналітичні служби США не передбачали швидкого розвалу СРСР. У дослідженні про прогнози розпаду Союзу зазначено, що Центральне розвідувальне управління (ЦРУ) переоцінювало його внутрішню стабільність; колишній директор ЦРУ Стенсфілд Тьорнер у 1991 р. визнавав, що розвідка недооцінила масштаб політичної, економічної та національної кризи на теренах СРСР. Саме тому адміністрація Буша спиралася на сценарій поступових реформ, а не на швидкий розпад СРСР [8].

Питання про можливий вплив радянської пропаганди чи агентурних мереж на західні оцінки залишається предметом дискусій. Деякі оглядачі припускали, що офіційні заяви Кремля та інформаційна політика КДБ могли створювати враження більшої стабільності, ніж було насправді. За таких умов і зважаючи на масштаби радянської агентурної діяльності за кордоном могло статися й «перегравання» американської розвідки радянськими спецслужбами; втім, помилки в американських прогнозах можна також пояснити системними недоліками аналізу та закритістю комуністично-радянського суспільства.

Візит і виступ Джорджа Буша-молодшого у Києві 1 серпня 1991 року

Приїзд та атмосфера

30 липня 1991 р. Джордж Буш-старший прибув до Москви, де провів тривалу зустріч із Михайлом Горбачовим, а 1 серпня вилетів до Києва.

Це був перший візит чинного президента США до Української РСР [9]. На вулицях столиці його

кортеж зустрічали тисячі людей: поруч з американськими й українськими прапорами були плакати «Україна без Москви» та «Білий дім спілкується з комуністами, ігнорує Рух»
За повідомленнями ЗМІ, Буш відмовився зустрічатися з лідерами національно-демократичної; у Верховній Раді УРСР його зустрів спікер Леонід Кравчук; у залі були присутні як депутати комуністичної більшості, так і представники опозиційної Народної Ради.

Основні ідеї промови

Промову Джордж Буш-старший виголосив у сесійній залі Верховної Ради УРСР 1 серпня 1991 р. приблизно о 15:55; вона тривала понад півгодини. Її **ключові мотиви були такими [10]:**

1. **Підтримка реформ без втручання.** Президент заявив, що США підтримуватимуть тих, хто в центрі та в республіках прагне свободи, демократії та економічних реформ, але не будуть «обирати переможців і переможених» у політичних змаганнях між центром і республіками.
2. **Свобода та незалежність.** Він наголосив, що свобода не тотожна незалежності: американці не підтримуватимуть тих, хто прагне замінити далеку тиранію місцевим деспотизмом, і не допомагатимуть «самогубному націоналізму, заснованому на етнічній ненависті». У промові згадувалися ризики етнічних конфліктів, на прикладі югославських подій.
3. **Схвалення нового Союзного договору.** Буш підтримав проєкт нової Союзної угоди, відомої як «9 плюс 1», у якій брали участь дев'ять союзних республік (серед них Росія, Україна, Білорусь, Казахстан та ін.) й союзний центр. Він підкреслив, що цей документ поєднує республіканське самоврядування з «добровільною взаємодією» та запобігає руйнівній ізоляції.
4. **Демократія та економічна свобода.** Президент США пояснив, що демократія передбачає відкриту конкуренцію за підтримки народу, а свобода — це відсутність страху перед державою. На його думку, вільна економіка не може функціонувати без верховенства права, захисту прав власності та справедливих контрактів; він застеріг від торговельних воєн між республіками.
5. **Невтручання та допомога.** Буш підкреслив, що США не будуть втручатися у внутрішні справи радянських республік і не нав'язуватимуть своїх рішень, але готові сприяти реформам і надавати гуманітарну допомогу.

Відгуки й критика

Промову Джона Буша-страшого сприйняли неоднозначно. Депутати комуністичної більшості Верховної Ради аплодували, однак національно-демократична опозиція розцінила її як підтримку Москви й зраду принципам свободи. Лідер Народного руху України Іван Драч заявив, що Буш «здається, загіпнотизований Горбачовим» і виступив менш рішуче щодо суверенітету, ніж навіть деякі українські комуністи. Опозиційний депутат Степан Павлюк наголосив, що свобода неможлива без незалежності, а Україні потрібні власні митниця та валюта. Радикальна фракція Народної Ради, очолювана В'ячеславом Чорноволом, виступила з гострою критикою; її представники, зокрема Степан Хмара та Віктор Бедь, заявляли, що промова ігнорує право українців на самовизначення.

Західні коментатори підхопили критичні оцінки. Американський публіцист Вільям Сафайр охрестив виступ «Chicken Kiev» і звинуватив президента в «колосальній прорахованості»; газета The Boston Globe писала, що Буш «надто занурився в одну сторону внутрішньої дискусії». Згодом, уже після розпаду СРСР, Джон Буш-страший пояснював, що закликав українців «не робити дурниць», побоюючись жорстокого придушення можливого відділення.

Путч і розпад СРСР

Промова президента США пролунала за три тижні до серпневого путчу в Москві. 19 серпня 1991 р. група консервативних чиновників КПРС, КДБ і силових відомств створила Державний комітет із надзвичайного стану й спробувала тимчасово усунути Михайла Горбачова від влади; за однією з версій, це могла бути спільна політична комбінація, узгодженні із самим М. Горбачовим, щоб у нових умовах «параду суверенітетів» не допустити підписання нового Союзного договору. Главу держави нібито ізолювали у його резиденції у Форосі (Крим). Однак заколот отримав мінімальну підтримку; масові протести в Москві та республіках, зокрема в Україні, призвели до його провалу за три дні [11]. Ці події фатально підірвали авторитет КПРС і прискорили розпад СРСР, а підписання нового Союзного договору було зірвано.

Після краху путчу події розвивалися стрімко. 24 серпня 1991 р. Верховна Рада УРСР ухвалила Акт проголошення незалежності України, який 1 грудня підтвердили 92,3 % учасників Всеукраїнського референдуму. 8 грудня 1991 р. у Біловезькій пущі (Білорусь) очільники Росії, України та Білорусі — Борис Єльцин, Леонід Кравчук і Станіслав Шушкевич — підписали Біловезьку угоду, що проголосила припинення існування СРСР і створення Співдружності Незалежних Держав. 26 грудня 1991 р. Рада Республік Верховної Ради СРСР ухвалила Декларацію № 142-Н, якою формально завершила історію Союзу. Таким чином, промова Джона Буша-старшого швидко перетворилася на історичний курйоз; уже наприкінці року США офіційно визнали незалежність України.

Висновки

1. Несподіваність розпаду. Влітку 1991 р., до серпневого путчу, ні керівництво США, ні більшість опозиційних політиків, зокрема в УРСР, не очікували швидкого розвалу СРСР. Американські аналітичні служби переоцінювали міцність Московського комуністично-радянського Союзу РСР та недооцінювали вплив національно-демократичних рухів.

Українське суспільство тоді переважно підтримувало ідею реформованого Союзу: на всесоюзному консультативному опитуванні 17 березня 1991 р. понад 70 % мешканців УРСР висловилися за оновлену федерацію, а комуністи контролювали парламент, уряд та всю політичну систему. Лише національно-патріотичні сили — насамперед Народний Рух України — відкрито пропагували необхідність здобуття повної незалежності Держави Україна.

2. Промова як відображення обережної політики. Виступ Буша відображав стратегічне завдання Вашингтона — підтримати реформи й уникнути конфлікту. Його застереження про «самогубний націоналізм» та наголос на невторчанні свідчили про прагнення зберегти стабільність і повагу до суверенітету. З точки зору міжнародного права така позиція виглядала виваженою, однак із погляду захисту прав людини та права на національне самовизначення вона видавалася багатьом українським та американським критикам недалекоглядною.

3. Критика й символізм. Для українських національно-демократичних сил промова Джорджа Буша-старшого стала символом небажання Заходу підтримати незалежність України. У

США деякі консерватори побачили в ній відхід від принципів демократії. Водночас важливо враховувати, що станом на 1 серпня 1991 р. Україна не мала достатніх політичних важелів для виходу з СРСР, а більшість її громадян підтримували компромісний варіант реформованого Союзу.

4. Визначальні чинники — внутрішні процеси в СРСР. Події серпня–грудня 1991 р. довели, що саме внутрішні фактори — провал серпневого путчу, рішучі дії національно-демократичних опозиційних сил, рішення парламентів та громадян — зумовили розпад СРСР і падіння КПРС. Виступ Буша-старшого не зміг ані зупинити, ані прискорити ці процеси; доля Союзу вирішувалася переважно силами самих республік.

Список джерел

1. Декларація про державний суверенітет РРФСР. Українська Вікіпедія.

URL:

https://uk.wikipedia.org/wiki/%D0%94%D0%B5%D0%BA%D0%BB%D0%B0%D1%80%D0%B0%D1%86%D1%96%D1%8F_%D0%BF%D1%80%D0%BE_%D0%B4%D0%B5%D1%80%D0%B6%D0%B0%D0%B2%D0%BD%D0%B8%D0%B9_%D1%81%D1%83%D0%B2%D0%B5%D1%80%D0%B5%D0%BD%D1%96%D1%82%D0%B5%D1%82_%D0%A0%D0%A0%D0%A4%D0%A1%D0%A0

Дата доступу: 1 серпня 2025 р.

2. Declaration of State Sovereignty of Ukraine/Декларація про державний суверенітет України. Wikipedia.

URL: https://en.wikipedia.org/wiki/Declaration_of_State_Sovereignty_of_Ukraine

Дата доступу: 1 серпня 2025 р.

3. Референдум 17 березня 1991 року про збереження СРСР – Україна найменш «союзна». Радіо Свобода.

URL:

<https://www.radiosvoboda.org/a/trydtsyat-rokiv-referendumu-pro-zberezhennya-srsr/31155933.html>

Дата доступу: 1 серпня 2025 р.

4. 1990 Ukrainian Supreme Soviet election/Вибори до Верховної Ради України 1990 року. Wikipedia.

URL: https://en.wikipedia.org/wiki/1990_Ukrainian_Supreme_Soviet_election

Дата доступу: 1 серпня 2025 р.

5. Lithuania marks 30 years since Soviet assault. Deutsche Welle, 13 січня 2021 р./ Литва відзначає 30 років з моменту нападу Радянського Союзу.

URL:

<https://www.dw.com/en/lithuania-marks-30-years-since-deadly-1991-soviet-assault/a-56211227>

Дата доступу: 1 серпня 2025 р.

6. April 9, 1989: Soviet crackdown in Tbilisi. Radio Free Europe/Radio Liberty, 7 квітня 2014 р./ 9 квітня 1989 року: Радянські репресії в Тбілісі.

URL: <https://www.rferl.org/a/georgia-soviet-demonstrations/25324233.html>

Дата доступу: 1 серпня 2025 р.

7. Black January/Чорний січень. Wikipedia.

URL: https://en.wikipedia.org/wiki/Black_January

Дата доступу: 1 серпня 2025 р.

8. Predictions of the collapse of the Soviet Union (U.S. analysts)/ Американські аналітики. Wikipedia.

URL: https://en.wikipedia.org/wiki/Predictions_of_the_collapse_of_the_Soviet_Union#U.S._analysts

Дата доступу: 1 серпня 2025 р.

9. Chicken Kiev speech. Wikipedia (with references to memoirs and contemporary reports)/ Промова курки по-київськи .

URL: https://en.wikipedia.org/wiki/Chicken_Kiev_speech

Дата доступу: 1 серпня 2025 р.

10. Remarks to the Supreme Soviet of the Republic of the Ukraine in Kiev, Soviet Union – повний текст промови Дж. Буша-старшого 01.08.1991 р. в м. Києві.

URL: <https://bush41library.tamu.edu/archives/public-papers/3267>

Дата доступу: 1 серпня 2025 р.

11. 1991 Soviet coup attempt. Encyclopaedia Britannica/Спроба радянського перевороту 1991 року.

URL: <https://www.britannica.com/topic/1991-Soviet-coup-attempt>

Дата доступу: 1 серпня 2025 р.